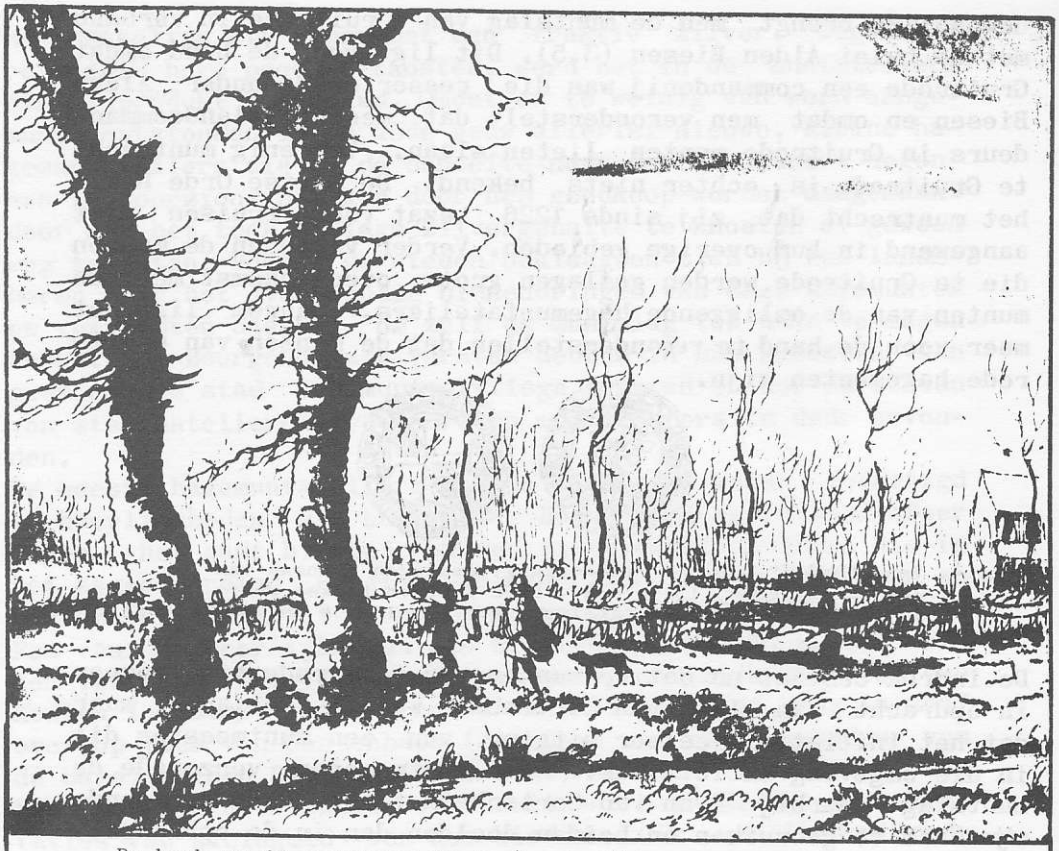

De beek op de voorgrond is de (kasteel)-Rips, daarachter de Kasteellaan, uiterst rechts de Gemertse kerk -- Anno 1675.

VALENTIJN KLOTZ OF JOSUA DE GRAVE ?

door Ad Otten

De omslag van de in november j.l. fraai opgeleverde "Inventaris archief van de Gemeente Gemert(1271) 1407-1794" wordt gesierd door een afbeelding die een prachtig panorama te zien geeft vanaf een punt in de thans zo geheten Heilige Geestlaan op het gebouwencomplex van kasteel en kerk met de daarachter gelegen landerijen van de kasteelhoef. Ook al zijn er dan drie eeuwen verstreken sedert deze prent werd gemaakt toch biedt dat panorama de Gemertenaar van

vandaag nog altijd een vertrouwde aanblik. In het achterland van Gemerts kasteel en kerk is in al die tijd ook niet veel veranderd. Het linkerdeel van het hier ter sprake gebrachte panorama is hierbij afgebeeld. Het rechterdeel zal in een volgend nummer van Gemerts Heem nader worden belicht door de gemeentearchivaris omdat hij aan de hand van die afbeelding uit wil wijden over de waterhuishouding rond Gemerts kasteel.

De prent, een gewassen sepiatekening, werd gemaakt op 30 december 1675 en was tot voor korte tijd in Gemert nog nooit gezien. Het origineel kwam vorig jaar middels een veiling in Amsterdam voor de prijs van Fl 12.000,- in handen van David Tunick Inc. te New York (2).
De tekening heet te zijn gemaakt door Valentijn Klotz.
Wanneer men nu deze prent vergelijkt met de tekening waarmee dit nummer van Gemerts Heem opent dan constateert men een opvallende gelijkenis in stijl en techniek en eenieder zal geneigd zijn te veronderstellen dat de maker van de ene prent ook die van de ander is.
Echter, in het bij gelegenheid van het afscheid van burgemeester De Wit uitgegeven "Witboek 1967-1980" wordt de 'bij het kasteel gelegen landweg met kale bomen en hek' toegeschreven aan niet Valentijn Klotz maar aan zekere Josua de Grave. Van eenzelfde techniek en stijl zijn trouwens nog een tiental prenten meer bekend. En alle hier bedoelde prenten hebben óf Gemerts kasteel óf een gezicht op de Gemertse "merckt" tot onderwerp. De meesten zijn bovendien gedateerd en wel tussen 23 en 31 december 1675. Zelfs op eerste kerstdag was de beeldenaar actief!

Vrijwel al deze prenten zijn in publicaties die Gemerts geschiedenis tot onderwerp kozen al eens gebruikt. Zo vindt men ook in "beknopte Geschiedenis van Gemert", uitgave 1980 op pagina 34, een prent van een gezicht over de Merckt op Gemerts Gereformeerde Kerkje aan het Binderseind. In het onderschrift werd vermeld dat de maker Josua de Grave was.
Van Gemerts gemeentearchivaris kwam prompt als reactie (op rijm nog wel vanwege Sinterklaas) (1):

Gezegd moet wel bij hoofdstuk zes
Bij het plaatje der kapelle
Dat echter Klotz de maker is
Daar kun je vast op tellen...

Tja, Klotz of De Grave, wie was het nou?
Zo belangrijk is het eigenlijk ook niet, het zijn nu vooral de afbeeldingen met de topografische bijzonderheden die tellen. Toch heeft de prentenmaker (of waren het makers?) uit

1675, die zo'n bijzondere bijdrage heeft geleverd aan Gemerts prentenkabinet, in Gemerts Heem wel een artikel aan hem gewijd verdiend.
Veel onderzoek hoeft daar bovendien niet naar gedaan te worden omdat in het Jaarboek 1965 van de Oudheidkundige Kring "De Ghulden Roos" te Roosendaal al een zeer uitvoerige publikatie (51 bladzijden) verscheen van de hand van R.J. van Hasselt onder de titel:Drie tekenaars van topografische prenten in Brabant en elders: Valentijn Klotz, Josua de Grave en Constantijn Huygens jr. (3).
In deze publikatie is een lijst opgenomen met maar liefst 578 geïnventariseerde werken (met bijzonderheden) van deze tekenaars. De nummers 107 t/m 118 werden gerubriceerd onder de plaatsnaam Gemert. Het laatste nr. evenwel blijkt bij nader inzien niet op Gemert maar op Gennep betrekking te hebben. Onder de 11 resterende nummers vindt men geen enkel gesigneerd werk terwijl twee daarvan betrekking lijken te hebben op één en dezelfde afbeelding. De "voorstelling" wordt vrijwel identiek omschreven en verwezen wordt bovendien naar dezelfde bewaarplaats onder hetzelfde nummer (4). En het is deze laatste prent waarmee dit Gemerts Heem opent die in het Prov. Genootschap te Den Bosch wordt toegeschreven aan Josua de Grave, terwijl het Rijksbureau voor Kunsthistorische Dokumentatie te Den Haag als maker veronderstelt Valentijn Klotz. In de genoemde publikatie worden voorts 7 "Gemertse" prenten aan de laatstgenoemde toegeschreven en aan Josua de Grave verder geen een. Wel wordt nog opgemerkt dat één aan niemand toegeschreven prent hetzelfde handschrift bevat als een prent die algemeen wordt beschouwd als van De Grave. Het nog resterende aan niemand toegeschreven exemplaar daarvan gewaagt de auteur te veronderstellen dat het mogelijk van Constantijn Huygens jr. is.
En dan is er ook nog een opmerking dat één der prenten toegeschreven aan Klotz in later handschrift is gemerkt met "Jan Beerstraten".
Tja, Klotz of De Grave? Veel duidelijker is het er niet op geworden. En dat zal het ook in het hiernavolgende niet worden waar meer specifiek op de personen van Klotz en De Grave wordt ingegaan en de door hen gebruikte stijl en techniek.
Het is een relaas dat soms letterlijk is overgenomen uit de al eerder genoemde publikatie.

Karakteristiek van het werk der tekenaars.

De namen van Josua de Grave, Valentijn Klotz en C. Huygens

hebben onvoldoende klank gekregen in verhouding tot de belangrijkheid van hun werk, niet zozeer in kunsthistorisch opzicht als wel voor de plaatsbeschrijving van Noordbrabant op de eerste plaats. Zij waren allen militairen of op enigerlei wijze met het leger verbonden. Honderden schetsen en tekeningen zijn van hen bekend van kampementen, de vestingsteden en het omringende landschap vooral uit de jaren waarin zij veldtochten meemaakten in de Zuidelijke Nederlanden. Zij tekenden met opmerkelijke nauwkeurigheid. Er zijn haast ontelbaar veel topografische tekeningen uit de 17de eeuw bekend, maar er zijn er weinig, die men zo goed in de tijd en in de ruimte kan situeren als de hier bedoelde groep. Overigens kunnen ze erg moeilijk worden geïdentificeerd als het werk van een bepaald kunstenaar. De tekenwijze, de techniek immers is bij allen gelijk. Het is de gebruikelijke methode van die tijd om met bruine spijkerinkt in omtreklijnen een goed geconstrueerde schets te maken welke dan met Indische inkt in één of twee tinten grijs 'gewassen' wordt met het penseel. Meesterlijk knappe tekeningen verraden soms hun maker, maar er blijft de mogelijkheid van grote verwarring. Klotz en De Grave zijn als elkaars schaduw. Heeft men een gesigneerde tekening gevonden van een bepaald dorp door De Grave, dan treft men in vele gevallen er ook een aan, welke naar blijkt van de hand van Valentijn Klotz is. Geen wonder dat tekeningen van deze beide kunstenaars, die zich in allerlei prentenkabinetten bevinden, nu eens op naam van de één dan weer op naam van de andere kunstenaar werden geklasseerd. Het is ook zo dat wanneer men de werken van Klotz en De Grave in groepen tracht te rangschikken naar toegepaste techniek of bijv. voorliefde voor bepaalde objecten dat dan in de groep die men aan Klotz zou willen toeschrijven men werken aantreft die door De Grave werden gesigneerd.

Valentijn Klotz (ca. 1648-1716)

Terwijl Klotz net als De Grave militair-officier zou zijn geweest komt zijn naam niet voor op de Staten van Oorlog noch in de Commissieboeken van de Raad van State der 17de eeuw. Er is weinig van hem bekend. Aangenomen wordt niettemin dat hij als militair-ingenieur, hetgeen wij thans genie-officier zouden noemen, in tal van vestingplaatsen gedetacheerd is geweest. Zo wordt althans van hem verhaalt in een late editie van Van Oudenhovens 'Beschrijving der stad Heusden' uit 1743. Het oudst gesigneerde werk - nota bene slechts 8 gesigneerde tekeningen zijn van hem bekend - dateert uit 1669. Hij heeft

veel gereisd. In de jaren 1671-1672 verbleef hij te Bergen op Zoom. Valentijn Klotz was waarschijnlijk aanwezig bij het beleg van Grave door het leger van Willem III en bij de capitulatie der Franse bezetting onder de Chamilly in oktober van 1674, maar verbleef er blijkens gedateerde tekeningen nog in 1676. Het laatst gesigneerde werk is uit 1716. Niet lang daarna moet hij overleden zijn. Geen der schilderslexica weet bijzonderheden over hem mee te delen.

Josua de Grave (ca. 1645-1712)

Van hem is wel iets meer bekend als van Klotz. Zelfs zijn testament is bewaard gebleven. In het op 15 december 1670 opgemaakte dokument door notaris J. Corstius werd geschreven: "Josua de Graeff, bortigh van de stadt Amsterdam en inwoonder dezer voorszegde stadt (Maastricht)". In laatstgenoemde stad huwde hij met een dochter van Petrus de Bisson, die in die stad was geboren op 24 december 1645. De Grave verklaarde voorts vorige wilsbeschikkingen te Parijs of elders gemaakt te annuleren en hij maakte bij codicil van 25 november 1671, voor dezelfde notaris zijn vrouw tot universeel erfgenaam. Op dat tijdstip was hij nog in Maastricht. In 1672 tekende hij in en om Bergen op Zoom. Dat hij ook in Parijs verbleven heeft kan worden bevestigd door ondermeer een tekening uit 1668. Als officier heeft hij de veldtochten in 1672-1676 en ook die in 1711 meegemaakt. Hij zou gelegerd zijn geweest te Nijmegen voordat hij zich(na 1678) te Den Haag vestigde als schilder. Zijn laatst gesigneerd werk dateert uit 1711.
Op 25 juli 1712 werd blijkens registers in het Gemeentearchief van Den Haag de impost betaald voor de begrafenis van Josua de Grave.

Besluit

Op vragen als wie was nu de maker van deze of gene prent kan dus geen eenduidig antwoord worden gegeven. En dan is ook onvermeld gebleven de mogelijke activiteit van kopiisten. Wat te denken bijvoorbeeld van de aan Klotz toegeschreven tekeningen van de Merkt in Gemert. Eén is gedateerd 27 december 1675 en biedt inderdaad een winters gezicht en de ander geeft datzelfde dorpsgezicht in de zomer en is ongedateerd. Piet Kuppens liet enkele jaren geleden een andere afbeelding van Klotz ook al een dergelijke transformatie ondergaan en bedekte Klotz' dorpsgezicht met een dik sneeuwtapijt. "Naar Klotz" zijn voorts nog meer schilders bekend. Uit eigen kring kunnen nog genoemd worden Peter van den Elsen en Harrie Grassens.

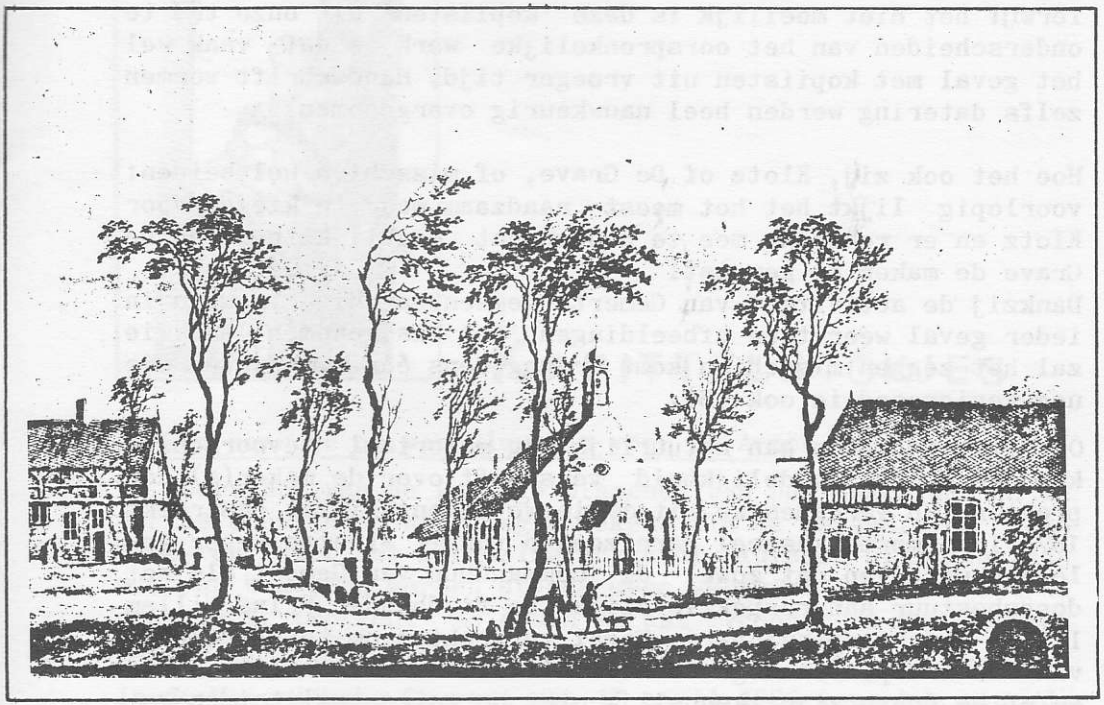

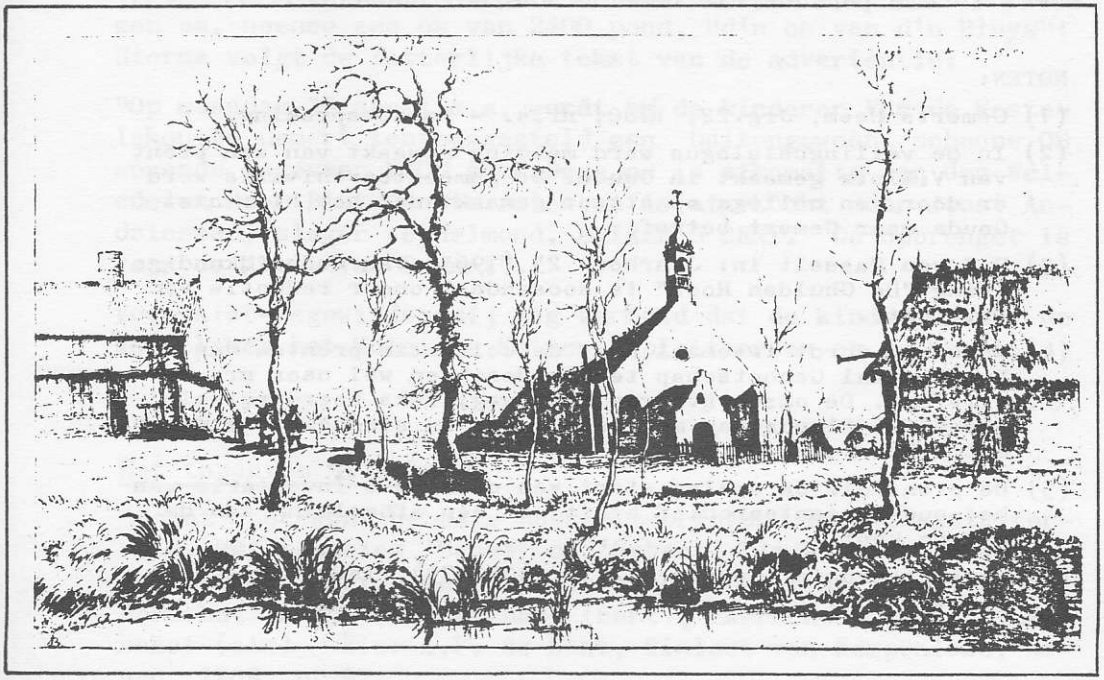

Terwijl het niet moeilijk is deze 'kopiisten' uit onze tijd te onderscheiden van het oorspronkelijke werk is dat vaak wel het geval met kopiisten uit vroeger tijd. Handschrift vormen zelfs datering werden heel nauwkeurig overgenomen.

Hoe het ook zij, Klotz of De Grave, of misschien wel beiden: voorlopig lijkt het het meest raadzaam maar te kiezen voor Klotz en er rekening mee te houden dat mogelijk toch nog De Grave de maker is geweest.
Dankzij de activiteit van Gemerts gemeentearchivaris zijn in ieder geval weer twee afbeeldingen 'tot ons gekomen' en wie zal het zeggen misschien komt er nog eens één boven water die nog gesigneerd is ook (5).

Ook uit archieven kan natuurlijk nog materiaal tevoorschijn komen dat meer duidelijkheid verschaft over de maker(s) der prenten. Zo vernamen we uit de nieuwe inventaris dat omstreeks 1674 in Gemerts kasteel garnizoenen van het Staatse Leger gelegerd waren en dat zowel de commandeur van Gemert als het dorpsbestuur aan respektievelijk de stadhouder Prins Willem III en aan raadpensionaris Fagel verzochten om terugtrekking van die troepen vanwege de neutraliteit van Gemert(6). Klotz en/of De Grave zijn kennelijk niet de enige militairen geweest in die periode die Gemerts kasteel aandeden.....

NOTEN:

(1) Gemerts Heem, Jrg.22, 1980, nr.4. - Boekbespreking.

(2) In de veilingcatalogus werd melding gemaakt van een prent van V.Klotz gemaakt in Gouda. De gemeentearchivaris werd er door een collega op attent gemaakt dat het hier niet Gouda maar Gemert betrof.

(3) R.J.van Hasselt in: Jaarboek 25 (1965) van Oudheidkundige Kring "De Ghulden Roos" te Roosendaal onder redactie van Dr.Stolte.

(4) Verwezen wordt tweemaal naar de collectie prenten van het Provinciaal Genootschap te Den Bosch en wel naar nr. G27-72.3. De omschrijvingen "landweg;links boerderij;kale bomen" en "landschap met kale bomen en slaghekje" stemmen met elkaar overeen.

(5) De prent die de omslag siert van de nieuwe Inventaris van het oud-gemeentearchief heeft ook een afbeelding aan de andere kant.

(6) Gemeentearchief Gemert (1271) 1407-1794, Inventarisnrs. 899 t/m 902.